

۸۱۰۰

۱-۱

۱۹۲

۵/۱/۶

ضمان خون مسلمان

بررسی قاعدهٔ فقهی «لا یبطل دم امریء مسلم»

با اشاره به

قاعدهٔ «لا یبطل حق امریء مسلم»

رضا اسکندری

معاونت پژوهش مرکز فقهی ائمه اطهار (عج)

- ◀ سرشناسه: اسکندری، رضا، ۱۳۶۳ -
- ◀ عنوان و نام پدیدآور: ضمان خون مسلمان: بررسی قاعده فقهی «لا یبطل دم امریء مسلم»، با اشاره به قاعده «لا یبطل حق امریء مسلم» / رضا اسکندری.
- ◀ مشخصات نشر: قم: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، ۱۳۹۴.
- ◀ مشخصات ظاهری: ۱۹۲ ص.
- ◀ شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۳۸۸ - ۰۱۸ - ۴
- ◀ موضوع: فقه - قواعد.
- ◀ موضوع: فقه - قواعد - بررسی و شناخت
- ◀ رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ ۵ الف ۲۴ / ل ۱۶۹ BP
- ◀ رده بندی دیوبی: ۲۹۷ / ۳۴۲
- ◀ شماره کتابشناختی ملی: ۴۰۹۰۳۷۳

اسلامیات

ضمان خون مسلمان

بررسی قاعده «لا یبطل دم امریء مسلم»
با اشاره به قاعده «لا یبطل حق امریء مسلم»

ناشر: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام

- مؤلف: رضا اسکندری ○ نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۴
- قیمت: ۸۰۰۰ تومان ○ چاپ: چاپخانه یاس
- شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه ○ صفحه آرای: مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام

شابک: ۹۷۸ - ۶۰۰ - ۳۸۸ - ۰۱۸ - ۴

مراکز بخش ۶۵

قم، میدان معلم، مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم السلام، تلفن: ۳۷۸۳۲۳۰۳ و ۳۷۷۴۹۴۹۴
قم شعبه ۱: خیابان ارم، جنب مدرسه کرماتی ها، تلفن: ۳۷۷۴۴۲۷۱ و ۳۷۷۴۴۲۸۱
شعبه تهران: سه راه ضرابخانه، پاسداران، خیابان شهید کاشی ها، پلاک ۶، تلفن: ۲۲۸۴۳۹۶۵
شعبه مشهد: چهارراه شهدا، خیابان آیت الله بهجت، نبش بهجت ۹/۱، مقابل اداره بهزیستی، تلفن: ۳۲۲۲۰۱۶۰

سخن آغازین

الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی اٰطیب المرسلین
و علی آله الطیبین الطاهرین

حق حیات، به مثابه بدیهی و اساسی تربی حق انسان، در شریعت آسمانی اسلام مورد اهتمام کامل و حمایت گسترده قرار گرفته است. مجموعه آموزه‌های ژرف و ارزنده‌ای که در این باره وارد شده، نظام شایسته و بی‌بدیلی را پایه‌ریزی کرده که نمونه‌های آن به قرار ذیل است:

- کشتن یک انسان به منزله کشتن همه انسان‌ها است و زنده کردن یک انسان به منزله زنده کردن تمام بشریت است.
- قتل و خونریزی دارای مجازات شدید دنیوی و اخروی است.
- هر کس موظف است که نهایت تلاش خود را برای حفظ حیات انسان‌ها بکار گیرد.
- اگر کسی را مجبور به کشتن انسان بی‌گناهی نمایند، او حق این کار را ندارد، اگرچه به کشتن خودش منجر شود.
- و اینکه خون انسان با ارزش و محترم است و در هیچ صورتی نباید پایمال گردد (لا یبطل دم امرء مسلم)، از این رو در مواردی که امکان پرداخت دیه از سوی قاتل یا عاقله وجود ندارد و یا در مواردی که شخصی در اثر حادثه‌ای مثل ازدحام کشته شود،

حاکم اسلامی باید دیده او را از بیت المال بپردازد زیرا، خون او نباید هدر رود. مطلب اخیر (لا یبطل دم امرء مسلم) با عنوان «ضمان خون انسان» مورد مطالعه و پژوهش جناب حجة الاسلام والمسلمین رضا اسکندری از محققان و دانشن پژوهان مرکز فقهی ائمه اطهار (علیهم السلام) قرار گرفته که با بررسی دقیق و در پرتو رهنمودها و تذکرات علمی استاد عالیقدر، حضرت آیه الله محمد جواد فاضل لنکرانی (که معتقد به قاعده «لا یبطل حق امرء مسلم» هستند و «لا یبطل دم امرء مسلم» را مصداقی از آن می دانند) به خوبی سامان یافته است.

نویسنده محترم، با کنکاشی درخور تحسین تلاش کرده ضمن پرداختن به مبانی و مستندات قاعده ارزش خون انسان، قلمروی قاعده را به شایستگی تبیین نموده و به پرسش های مهمی نیز پاسخ گوید، از جمله آن که آیا قاعده اختصاص به مسلمان دارد یا هر انسان بی گناه و محقون الدمی را شامل می شود؟ و این که آیا قاعده تنها در خصوص قتل قابل اجراست یا این که جراحت و حتی حقوق دیگر را نیز در بر می گیرد؟

معاونت پژوهشی مرکز فقهی ائمه اطهار (علیهم السلام) در راستای رسالت سترگ خویش در تبیین مبانی و قواعد فقه اسلامی بر پایه مکتب ارزشمند اهل بیت (علیهم السلام) پژوهش حاضر را به محضر ارباب اندیشه و معرفت، تقدیم می نماید. ضمن سپاس و ستایش به محضر خداوند متعال، و آرزوی علو درجات برای محصل معظم مرکز، مرحوم آیه الله العظمی فاضل لنکرانی (علیه السلام)، هم چنین تشکر از رئیس محترم مرکز و سایر مسئولین و نیز نگارنده ارجمند این اثر، جناب حجة الاسلام والمسلمین رضا اسکندری و ویراستار محترم علمی آن، جناب حجة الاسلام والمسلمین حمید ستوده، امید آن دارد که این گونه تلاش های علمی زمینه ساز پیشرفت علمی و تعالی جامعه اسلامی و چراغی فراراه همه جویندگان طریق علم و معرفت باشد.

محمد مهدی مقدادی

معاونت پژوهش

پاییز ۱۳۹۴

پیشگفتار

پدیده قتل در همه دوار تاریخ بشر، به عنوان یکی از مسائل مهم و مورد ابتلاء، مطمح نظر بوده و همواره، این موضوع، از جوانب مختلف روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، حقوقی، و... مورد بحث و بررسی است. اسلام نیز به عنوان کامل‌ترین و مترقی‌ترین آیین زندگی بشر از این مهم غفلت نکرده و از جوانب مختلف به آن نظر افکنده است. در این میان، دیدگاه اسلام در باب اهمیت خون و نفس انسان بر کسی پوشیده نیست و به جرأت می‌توان گفت هیچ مکتب و ایدئولوژی، همانند دین مبین اسلام به ارزش و حرمت نفس انسان، اهمیت و بهانه داده است. از این منظر، از مورد قتل، برخی از احکام حقوقی و کیفری جاری است و برای مقتول و بازماندگان، در حقوقی در نظر گرفته شده است.

در همین راستا، قاعده «لا یبطل دم امریء مسلم»، یکی از جمله فواعدی است که در این زمینه برای صیانت از هدر رفتن خون مسلمان جاری می‌شود؛ و از این رهگذر، با قطع نظر از اینکه قاتل کیست و یا حکم او چیست، حق را برای مقتول در نظر می‌گیرد.

این قاعده، از مسائل بسیار مهم و کاربردی در فقه است که مبنای برخی دیگر از قواعد و مسائل فقهی همانند ثبوت ارش و دیه در فرض انتقای قصاص، تأسیس

قسامه، پذیرش شهادت زنان در باب قتل و... می باشد. همچنین، این قاعده، یکی از قواعد فقه حکومتی به شمار می آید که تبیین و تنقیح آن در این حوزه نیز بسیار راهگشا خواهد کرد.

به هر روی، با تتبع در روایات این قاعده و کلمات فقهای امامیه، روشن می شود که این قاعده از مبانی مسلم فقه شیعه است؛ به طوری که به مثابه یک اصل بدیهی در بسیاری از مباحث ذکر شده است؛ به عنوان نمونه، امام علیه السلام در روایتی از برخی اصحاب خود در مورد حکم عبد مدبری که کسی را به اشتباه کشته است، سؤال می کنند و راوی در جواب ایشان می گوید: او را به اولیای مقتول می دهند تا وقتی که مولایش بمیرد و پس از آن، این فرد آزاد می شود. امام علیه السلام در این جا با تعجب می فرمایند: «شُبْحَانَ اللَّهِ مَنْ يَمْلِكُ دَمَ امْرِئٍ مُسْلِمٍ»^۱. این جمله به خوبی نشان از مسلم بودن این قاعده دارد.

بنابراین، سؤال اصلی ما در این تحقیق آن است که آیا خون مسلمان در مواردی که نسبت به آن ضمان ثابت شده است، ولی امکان استیفای آن وجود ندارد، به هدر می رود یا خیر؟ برای پاسخ دقیق به این سؤال باید سؤالات فرعی دیگری نیز مطرح شوند که: ۱. حدود و شمول این قاعده چقدر است و سایر ادله و قواعد مرتبط، مقدم است و مانع از اعمال آنها می شود یا خیر؟ ۲. آیا این قاعده اختصاص به مسلمان دارد یا اعم از مسلمان و هر انسان مضمون الدمی است؟ ۳. آیا این عهده در خصوص قتل است یا جراحات یا حتی حقوق دیگر را نیز شامل می شود؟ ۴. این قاعده چه مسئولیت ها و وظایفی را بر عهده بیت المال و حکومت اسلامی قرار می دهد؟ و فروع فقهی این قاعده چیست؟

در مقام بیان فرضیه، باید گفت که به نظر می رسد هرگاه مسلمان محقون الدمی کشته شود و امکان قصاص قاتل وجود نداشته باشد (حال یا به این علت که قتل

پیشگفتار ۹

عمدی نبوده است و یا اگر هم قتل عمدی بوده، ولی به سبب عروض موانع اثباتی و اجرایی امکان قصاص وجود نداشته است) خون مسلمان به هدر نمی‌رود و باید دیه او به نحوی تدارک شود.

البته، باید توجه داشت که ما در بررسی این قاعده، به دنبال اثبات اصل ضمان یا مضمون الدم بودن کسی نیستیم، بلکه ما به دنبال تبیین حکم مواردی هستیم که اصل ضمان در آنها ثابت است، ولی قصاص قاتل ممکن نیست؛ یعنی، در مواردی که ماشک در اصل ثبوت ضمان داریم، نمی‌توانیم با این قاعده اثبات کنیم که مسلمان در این موارد، مضمون الدم است؛ و در نتیجه، خون فرد به هدر نمی‌رود و باید دیه او پرداخت شود؛ بلکه این قاعده در مواردی جاریان دارد که اصل ضمان ثابت است، ولی امکان استیفای آن از ضامن وجود ندارد، که در این حالت، خون مسلمان به هدر نمی‌رود.

با توجه به این نکته متوجه می‌شویم که بسیاری از فروعی که در نظر برخی، به عنوان مستثنای این قاعده محسوب شده‌اند، در حقیقت، به عنوان استثنای این قاعده نیستند، بلکه از نظر صغروی در این قاعده قرار نمی‌گیرند.

به هر روی، برای اثبات این قاعده به اجماع روایات وارد، تمسک شده و سپس حدود و گسترده آن را مورد بحث قرار می‌دهیم. ما در این نوشتار، اثبات کرده‌ایم که این قاعده، اختصاصی به حق یا خون مسلمان ندارد و شامل همه افراد مضمون الدم خواهد شد؛ همچنین در این رساله اثبات کرده‌ام قاعده مختص به قتل است. و لذا عبارت صحیح این قاعده مختص به موارد قتل است و اساساً، هیچ استثنایی ندارد و در هر موردی که حق دم و ضمان آن ثابت باشد، جاری خواهد بود.

این تحقیق در چهار بخش، تنظیم شده است. بخش اول به مفهوم‌شناسی و کلیات، و در بخش دوم به ادله این قاعده می‌پردازد. در بخش سوم، گسترده این قاعده مورد بحث واقع می‌شود و به ویژه به مسئولیت بیت المال و دولت در قبال این قاعده اشاره می‌شود. در بخش چهارم نیز برخی از فروع فقهی این قاعده و همچنین فروع تبعیدی

که در روایات ذکر شده است جمع آوری شده‌اند. در خاتمه، جمع‌بندی مباحث ارائه گردیده است.

در پایان، شایسته است تا به رسم ادب از محضر پدر بزرگوارم و نیز اساتید بزرگوار حضرت حجة الاسلام والمسلمین حاج آقای ترابی و حضرت آية الله حاج شیخ محمد قاننی و حضرت آية الله حاج شیخ محمد جواد فاضل لنکرانی که همیشه نسبت به بنده لطف و محبت داشته و در طول سالیان متمادی تحصیل، در مقام استادی همچون پدری مهربان، پشتوانه‌ای محکم برایم بوده‌اند و با نظرات ارزشمندشان به ارتقای این اثر کمک کردند و امکان چاپ آن را فراهم آوردند، تقدیر و تشکر نمایم و همچنین از ما بریت محترم مرکز فقهی ائمه اطهار علیهم‌السلام، حجة الاسلام والمسلمین فاضل کاشانی، کمال تشکر را دارم. بی‌شک، این اثر دارای نقائصی می‌باشد که امید است با نقد و بررسی آنها توسط محبت‌آحب نظران محترم، برطرف شوند.

والحمد لله رب العالمین

ضامن مکندری - مرداد ۱۳۹۴

فهرست مطالب

۵	● سخن آغازین
۷	● پیشگفتار
۱۱	● فصل اول: مفاهیم و کلیات
۱۳	□ مبحث اول: مفهوم شناسی
۱۳	۱. «یطل»
۱۴	۲. «یطلّ»
۱۵	۳. «دم»
۱۶	۴. «امرء»
۱۷	۵. «مسلم»
۱۸	□ مبحث دوم: تأسیس اصل در مسأله
۲۱	● فصل دوم: بررسی مستندات قاعده ضمان خون مسلمان
۲۳	□ مبحث اول: اجماع
۲۴	گفتار اول: اجماع منقول
۲۵	گفتار دوم: اجماع محصل
۲۶	الف) قدمای از فقها
۳۷	ب) فقهای متأخر
۴۴	ج) فقهای متأخر المتأخرین
۵۲	گفتار سوم: بررسی مدرکی بودن اجماع و مقدار دلالت آن

۵۷	□ مبحث دوم: روایات
۵۷	گفتار اول: خبر برید بن معاویه
۵۹	بند اول: بررسی سند روایت
۶۴	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۶۶	گفتار دوم: خبر هشام بن احمر
۶۷	بند اول: بررسی سند روایت
۷۱	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۷۱	گفتار سوم: صحیحہ محمد بن مسلم
۷۵	بند اول: بررسی سند روایت
۷۶	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۷۷	گفتار چهارم: صحیحہ عبد الله بن سنان
۷۸	بند اول: بررسی سند روایت
۷۹	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۸۰	گفتار پنجم: صحیحہ ابی بصیر
۸۱	بند اول: بررسی سند روایت
۸۶	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۸۷	گفتار ششم: صحیحہ دوم ابی بصیر
۸۸	بند اول: بررسی سند روایت
۸۹	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۹۰	گفتار هفتم: خبر محمد بن سنان
۹۱	بند اول: بررسی سند روایت
۹۴	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۹۵	گفتار هشتم: صحیحہ سوم ابی بصیر
۹۷	بند دوم: بررسی سند روایت
۹۷	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۹۸	گفتار نهم: خبر سلمه بن کھیل

- ۱۰۰..... بند اول: بررسی سند روایت
- ۱۰۴..... بند دوم: بررسی دلالت روایت
- ۱۰۵..... گفتار دهم: موثقہ ابی بصیر
- ۱۰۵..... بند اول: بررسی سند روایت
- ۱۰۷..... بند دوم: بررسی دلالت روایت
- ۱۰۷..... گفتار یازدهم: صحیحہ جمیل بن دراج و محمد بن حمران
- ۱۰۸..... بند اول: بررسی سند روایت
- ۱۰۹..... بند دوم: بررسی دلالت روایت
- ۱۱۰..... گفتار دوازدهم: مرسلہ علی اللثالی
- ۱۱۰..... بند اول: بررسی سند روایت
- ۱۱۰..... بند دوم: بررسی دلالت روایت
- ۱۱۰..... گفتار سیزدهم: مرسلہ دوم علی اللثالی
- ۱۱۱..... بند اول: بررسی سند روایت
- ۱۱۱..... بند دوم: بررسی دلالت روایت
- ۱۱۱..... گفتار چهاردهم: مرسلہ حلبی
- ۱۱۲..... گفتار پانزدهم: صحیحہ دوم محمد بن مسلم
- ۱۱۳..... گفتار شانزدهم: صحیحہ سوم محمد بن مسلم
- ۱۱۵..... گفتار ہفدهم: صحیحہ دوم عبداللہ بن سنان
- ۱۱۶..... گفتار ہجدهم: مرسلہ سهل بن الیسع
- ۱۱۶..... بند اول: بررسی سند روایت
- ۱۱۷..... بند دوم: بررسی دلالت روایت
- ۱۱۷..... گفتار نوزدهم: خبر ابوالبحتری
- ۱۱۹..... گفتار بیستم: صحیحہ مسعدہ بن زیاد
- ۱۱۹..... بند اول: بررسی سند روایت
- ۱۲۰..... بند دوم: بررسی دلالت روایت
- ۱۲۰..... گفتار بیست و یکم: خبر مسمع بن عبدالملک

فهرست مطالب ۱۹۱

۱۲۱	بند اول: بررسی سند روایت
۱۲۳	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۱۲۳	گفتار بیست و دوم: موثقه سکونی
۱۲۴	بند اول: بررسی سند روایت
۱۲۵	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۱۲۵	گفتار بیست و سوم: موثقه ابی عیبه
۱۲۶	بند اول: بررسی سند روایت
۱۲۷	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۱۲۷	گفتار بیست و چهارم: خبر مفضل بن عمر
۱۲۹	بند اول: بررسی سند روایت
۱۳۱	بند دوم: بررسی سند روایت
۱۳۱	گفتار بیست و پنجم: موثقه دوم سکونی
۱۳۲	بند اول: بررسی سند روایت
۱۳۳	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۱۳۳	گفتار بیست و ششم: خبر ابی الورد
۱۳۴	بند اول: بررسی سند روایت
۱۳۴	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۱۳۵	گفتار بیست و هفتم: صحیحہ چهارم ابی بصیر
۱۳۶	بند اول: بررسی سند روایت
۱۳۶	بند دوم: بررسی دلالت روایت
۱۳۷	● فصل سوم: بررسی گستره و شمول قاعده
۱۳۹	طرح بحث
۱۴۱	□ مبحث اول: بررسی علت یا حکمت بودن قاعده
۱۴۴	□ مبحث دوم: تعمیم قاعده به غیرمسلمان
۱۴۷	□ مبحث سوم: اختصاص قاعده به قتل
۱۵۳	□ مبحث چهارم: بررسی استثنائات قاعده

اول: موارد عدم استناد قتل به قاتل و موارد اتلاف.....	۱۵۳
دوم: قتل خطایی مسلمان در دار الحرب.....	۱۵۸
سوم: قتل مسلمانی که کفار از او به عنوان سپر استفاده کرده‌اند.....	۱۵۹
□ مبحث پنجم: مسئولیت بیت المال و دولت در برابر قاعده.....	۱۶۰
اول: چگونگی مسئولیت بیت المال.....	۱۶۱
دوم: بررسی وضعی یا تکلیفی بودن قاعده.....	۱۶۲
● فصل چهارم: بررسی فروعات فقهی.....	۱۶۳
مقدمه.....	۱۶۵
□ مبحث اول: فروعات منصوص.....	۱۶۷
۱. جنون قاتل.....	۱۶۷
۲. قتل خطایی توسط عاقل و بالغ.....	۱۶۸
۳. قتل خطایی عبد محاسب.....	۱۶۸
۴. مقتولی که قاتلش مشخص نیست.....	۱۶۹
۵. مقتول در ازدحام مردم.....	۱۷۰
۶. قسامه.....	۱۷۰
۷. قتل خطا.....	۱۷۰
۸. فرار قاتل عمد.....	۱۷۱
۹. پذیرش شهادت زنان در قتل.....	۱۷۱
۱۰. کشته شدن یکی از هم‌نشینان.....	۱۷۱
۱۱. پیدا شدن مقتول در قبیله.....	۱۷۱
۱۲. پیدا شدن مقتول در جلوی منزل کسی.....	۱۷۲
۱۳. مقتولی که در شهری به صورت تکه تکه پیدا می‌شود.....	۱۷۲
□ مبحث دوم: فروعات غیر منصوص.....	۱۷۳
● خانمه: گذری بر ره‌آورد تحقیق.....	۱۷۵
● فهرست منابع و مآخذ.....	۱۷۷
● فهرست مطالب.....	۱۸۹